

УДК 94(477)«1941/1953»:378

Лук'яненко О. В.,
кандидат історичних наук, ст. викладач,
Полтавський національний педагогічний
університет ім. В. Г. Короленка (Україна, Полтава),
lukyanyenko.ov@gmail.com

Рятуючи та віднімаючи життя: студентка– освітянка на полі німецько–радянської війни

Ілюструються особливості процесу мобілізації студенток вищого педагогічного закладу Полтави у часи німецько–радянської війни 1941–1945 рр. Застосування методу контент–аналізу дозволило проілюструвати задучення дівчат до різних видів робіт на фронті, визначити час перебування у збройних силах, період та причини демобілізації. Розвідка написана у межах науково–дослідної роботи кафедри культурології ПНПУ імені В. Г. Короленка «Регіональні виміри повсякденної культури України XVIII–XX століть».

Ключові слова: повсякдення, студенти, німецько–радянська війна, вища педагогічна школа, мобілізація, Червона Армія.

Зруйноване німецько–радянською війною будення полтавських освітян змусило молодь педагогічного вишу жити на межі невизначеності, породженої мінливістю воєнних успіхів, та побутового пристосування до найжахливіших умов. Проблема участі у війні у гендерній площині досліджувалася у колективній монографії «Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні» (2015) за редакцією докторки історичних наук Г. Грінченко та кандидаток історичних наук К. Кобченко та О. Кись. Побут студентської молоді України у роки протистояння подає інтернет–журнал «Студвей». Життя вихованців Полтавського педагогічного вишу у 1941–1945 рр. висвітлене у ювілейних виданнях, присвячених 95–літтю та 100–річчю цього навчального закладу.

Метою даного дослідження є аналіз активності полтавських студенток у лавах Червоної Армії у ході німецько–радянської війни 1941–1945 рр. Джерельну базу становлять 1028 підшивок під загальною назвою «особова справа студента» Полтавського педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, які навчалися у закладі з 1943 по 1953 роки. З них 30 дівчат записали, що були мобілізовані до лав РСЧА.

Попередні дослідження виявили, що студентки Полтавського педінституту потрапляли в армію у ході декількох хвиль мобілізації, в основному у 1941 році, інколи вказуючи як причину приєднання до РСЧА добровільність або бажання помсти. Ми з'ясували, що найбільша кількість стала до служби у 1941 р. (19 осіб) та під кінець війни у 1944 р. (6 осіб). У ході німецько-радянської війни прикликали 5 осіб (1942 – 3 особи, 1943 р. – 2 особи). Відомо також, що майже 1/3 студенток не зазначила роду занять у збройних силах СРСР. Інші працювали на 22 різних посадах. Це часто була штабна робота, яка передбачала виконання обов'язків писарів, скарбників, діловодів, працівників їдальні, телефоністок, агітаторів, секретарів комсомольських осередків тощо.

Майже 73% із тих, про чию активність відомо достеменно, були задіяні у сфері медичного обслуговування військових. Це цілком відповідало довоєнній практиці військової підготовки жінок, де їм головним чином відвели виконання саме допоміжних – санітарних – функцій [28, с. 74]. Усі без винятку студентки педінституту також проходили подібні курси. По закінченню навчання дівчата ставали медсестрами запасу [21]. Інші приходили уже з ширшою професійною підготовкою. Скажімо, Катерина Крамаренко спочатку здобувала медичну освіту у Київському інституті. Через матеріальні труднощі у 1941 р. дівчина перевелася на український відділ Полтавського педінституту, й одразу ж була мобілізована [23]. Катерина Гмиря після Харківської фельдшерської школи у 1941 р. також була призвана фельдшером у госпіталь 1350 Харкова, хоча згодом змінила від діяльності [8].

Дівчата без поглибленого знання у медицині працювали медсестрами при військових з'єднаннях [2]. Наприклад, другокурсниця російського відділу Ганна Трошак була на Калінінградському, 1-ому Прибалтійському та 2-ому Далекосхідному фронтах з червня 1941 р. по вересень 1945 рр. [12]. Освітнянки були задіяні у хірургічних польових [11] та евакуаційних госпіталях у різних регіонах СРСР (№1056 – сільськогосподарський інститут м. Полтава [9], згодом – м. Саратов [29]), №1344 [3] (с. Олексіївка, Акмолінська область, Казахстан [26]), №1767 [14] (у 1941 – середня школа №3 м. Полтава, згодом м. Моздок, Північна Осетія–Аланія [24]), №2588 (с. Гусьовка Сталінградської області [20]), №2914 [13] (м. Вика Горьківської області [25]), а також у санітарних дружинах на військово-санітарних потягах [7].

Інколи освітянки не вказували місця несення служби. Проте, однополчани часто розшукували їх навіть десятиліттями після війни. Наприклад, у 1974 р. військові написали листа-клопотання до адміністрації Полтавського педінституту з проханням допомогти знайти Марію Таран, студентку природничого факультету, – «славну Марусю, яка врятувала багатьом солдатам життя» [17]. Невідомо, чи вона знайшлася, бо й у листі не було вказано місця служби однополчан. Дівчата могли підкреслювати, що займалися виключно медичною роботою. Так, Ганна Кононенко, мобілізована в армію медичною сестрою у госпіталь НКО 387, зауважила: «на фронті була, у боях участі не брала» [1]. Хоча й траплялися історії, у яких медичні працівниці все ж були невольними учасницями сутичок. Третьюкурсниця українського відділу Олександра

Кучовол після десятимісячних курсів медсестер при вишій була забрана на фронт у перші дні мобілізації – 25 червня 1941 р. Дівчина несла службу у 223 медико-санітарному батальйоні 132 стрілецькій (Бахмацько-Варшавській двічі Червонопрапорній ордена Суворова) дивізії 13 армії на Брянському фронті. Однак, 10 жовтня 1941 р. у Брянських лісах коло с. Негіно армія потрапила в оточення німців. Дівчина зауважує, що вони «билися з німцями до останнього патрона з метою вибратися звідти і з'єднатися з передовими частинами фронту. Несприятливі дороги для автомашин (трясовини і луки) призвели до того, що ми позбулися всіх машин (багато знищили німці через бомбіння, багато машин доводилося нам самим спалити)». За 10 днів у Хомутинському районі Курської області німці схопили медичну сестру в полон [4].

Лише 4 жінок однозначно заявили, що тримали зброю в руках. Двоє з них змінили на військову шинель білі халати медичних сестер. Так, Катерина Гмиря після роботи фельдшером стала бійцем 28 окремої ліжної бригади, а згодом билася у складі 30 та 115 окремих стрілецьких бригадах, де воювала до контузії у 1943 р. [8]. А її колега Євгенія Мандро-Апродова пройшла шлях від медсестри та санінструктора винищувального протитанкового дивізіону до участі у розвідці дивізії [19].

Двоє інших пристали до різних формувань після звільнення з окупації у 1943 р. Катерина Бабенко констатувала: «у складі I Українського фронту та дивізії, що носить назву Полтавської, визволяла Полтаву» [15]. Катерина Приліпка у свою чергу після звільнення рідного села Онопріївка Кіровоградської області була бійцем винищувального батальйону при Онопріївському РВ НКВС [6].

Автобіографії студенток дозволяють вирахувати, скільки часу дівчата провели на службі Батьківщині. Із 30 джерел лише 3 не містять інформації, здатної бодай натякнути на час призову чи демобілізації. Найменше у складі збройних сил освітянки провели близько 4–5 місяців. Такий короткий термін був у силу обставин: полону [4], довгого навчання військовій спеціальності у тилу [22] чи приєднання лише після деокупації рідних населених пунктів [6]. Від 1 року до 3 у війську на різних посадах служили 6 студенток педагогічного інституту Полтави. В середньому дівчата провели на війні 33 місяці. (Кількість тих, хто прослужив від 3 до 4 років – 6 осіб). Найбільша ж кількість пройшла всю війну: восьмеро – 4 роки, троє інших – пробули на фронтах на 2 [16], 3 [12] та 5 місяців довше [10]. Найдовше у лавах РСЧА (4 роки 10 місяців) прослужила студентка російського відділу Олександра Горулько, призвана з першим набором 26 червня 1941 р., аж до квітня 1946 [18].

Демобілізація до завершення воєнних дій насвагавала у разі загострення хронічної хвороби [11] чи контузії у боях [8]. Дівчата продовжували воювати й після капітуляції Німеччини у травні – до кінця літа – осені 1945 р. [5]. Віра Звенигородська згадує звільнення в запас згідно зі статтею 43А [16]. Проте, Закон про загальний військовий обов'язок 1939 р. не мав такого пункту. Наявна стаття 43 констатувала, що після досягнення граничного віку стану в запасі особи начальницького складу звільняються у відставку [27]. Часом дівчата просили виш посприяти у демобілізації, бо командування не хотіло відпускати їх на продовження

навчання, обіграного війною. Про це у своєму листі до дирекції педінституту наголосила друкокурниця фізмату Ганна Корнієнко. Із серпня 1944 р. вона працювала медсестрою у центральному санаторії Червоної армії в Криму і просила надіслати їй виклик до вишу, з яким лише могла отримати звільнення [14].

Як би там не було, дівчата в кінці війни хотіли мирного життя. Олександра Куцовол навпаки переконливо стверджувала: «Я зараз горю бажанням влитися в ряди студентів і закінчити педінститут» [4]. Однак часто боялися, що втратять саму можливість відновити навчання. Так, демобілізована лише у листопаді 1945 р. Раїса Погрібна у листі до адміністрації Полтавського педінституту пояснювала затримку з подачено документів: «через запізнення не наслідилася продовжувати освіту зразу у 1945 р.» [10].

Список використаних джерел

1. Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. – Оп. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний відділ. стаціонар Рос. відділ №70–90. – Спр. Кононенко Ганна Смілянівна. – Арк.2.
2. Там само. – Оп. Випуск 1945 р. Учительський дворічний інститут. Фізико-математичний факультет. Стаціонар №202–218. – Спр. Зозуля Ганна Прокопівна. – Арк.2.
3. Там само. – Спр. Конашевич Ірина Йосипівна. – Арк.3.
4. Там само. – Оп. Випуск 1946 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Мовно-літературний відділ. Укр. відділ. Стаціонар №254–286. – Спр. Куцовол Олександра Корнієнко. – Арк.2–2зв.
5. Там само. – Оп. Випуск 1946 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Фізико-математичний факультет. Стаціонар №336–362. – Спр. Мирна Анна Семенівна. – Арк.3.
6. Там само. – Спр. Приліпко Катерина Аврамівна. – Арк.2.
7. Там само. – Оп. Випуск 1946 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Рос. відділ. Стаціонар №398–418. – Спр. Канонова Ніна Володимирівна. – Арк.2.
8. Там само. – Оп. Випуск 1947 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар №456–505. – Спр. Гмиря Катерина Феоданівна. – Арк.2.
9. Там само. – Спр. Лугова Лідія Георгіївна. – Арк.4.
10. Там само. – Спр. Погрібна Раїса Василівна. – Арк.15.
11. Там само. – Оп. Випуск 1947 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Мовно-літературний факультет. Рос. відділ. Стаціонар №506–536. – Спр. Бридун Лідія Іванівна. – Арк.4.
12. Там само. – Спр. Трошак Ганна Григорівна. – Арк.9.
13. Там само. – Оп. Випуск 1947 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Природничий факультет. Стаціонар №649–699. – Спр. Кирячок Варвара Юхимівна. – Арк.2.
14. Там само. – Оп. Випуск 1947 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Фізико-математичний факультет. Стаціонар №602–624. – Спр. Корнієнко Ганна Іванівна. – Арк.2.
15. Там само. – Оп. Випуск 1947 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Рос. відділ. Стаціонар №557–575. – Спр. Бабенко Катерина Павлівна. – Арк.2.
16. Там само. – Оп. Випуск 1948 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Природничий факультет. Стаціонар №2. – Спр. Звенигородська Віра Панасівна. – Арк.11.
17. Там само. – Спр. Таран Марія Захарівна. – Арк.8.
18. Там само. – Оп. Випуск 1948 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Мовно-літературний факультет. Рос. відділ. Стаціонар. – Спр. Дьяконенко Надія Трохимівна. – Арк.2.
19. Там само. – Спр. Мандро-Апродова Євгенія Анатоліївна. – Арк.3.
20. Там само. – Оп. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Фізико-математичний факультет. Стаціонар. – Спр. Іванченко Любов Василівна. – Арк.7.
21. Там само. – Оп. Випуск 1949 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Мовно-літературний факультет. Рос. відділ. Стаціонар. – Спр. Закладна Олександра Ігорівна. – Арк.6зв.
22. Там само. – Спр. Крапива Галина Григорівна. – Арк.5.

23. Там само. – Оп. Випуск 1949 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар. – Спр. Крамаренко Катерина Іванівна. – Арк.2.

24. Военно-медицинские подразделения в Северной Осетии в годы Великой Отечественной войны. – URL: <http://iratta.com/materials/novaya/16588-voenno-medicinskie-podrazdeleniya-v-severnoy-osetii-v-gody-velikoy-otechestvennoy-voyny.html>

25. Госпиталя Горьковской области. – URL: http://kurgan.clan.su/load/gospitalja_gorkovskoj_oblasti/1-1-0-24

26. Жакупова М. Тыловые эвакуогоспитали Казахстана и Республик средней Азии. – Лечебная деятельность эвакуогоспиталей. – URL: <http://bibliotekar.kz/tylovyje-yevakogospitali-kazahstana-i-res-lechebnaja-dejatel'nost-yevakogospitalей.html>

27. Закон о всеобщей воинской обязанности. – URL: <http://rkka.ru/docs/all/z010939.htm>

28. Кобченко К. Жінки як військовий ресурс тоталітарної влади: радянські гендерні стратегії передвоєнного часу // Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць / за наук. ред. докторки істор. наук Г. Грінченко, канд. істор. наук К. Кобченко, канд. істор. наук О. Кісь. – Київ: ТОВ «АРТ КНИГА», 2015. – С.61–78.

29. Петров В. В. Деятельность эвакуогоспиталей на территории Саратовской области в годы Великой Отечественной войны // Бюллетень медицинских интернет-конференций. Издательство: Наука и инновации. – Саратов, 2016. – Т.6, №1. – С.150–152.

References

1. Arhiv Poltav's'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni V. G. Korolenka. – F. Osobovi spravy studentiv stacionaru. – Op. Vypusk 1945 r. Uchytel's'kij dvorichnij instytut. Movno-literaturnyj viddil. stacionar Ros. viddil №70–90. – Spr. Kononenko Ganna Jemeljanivna. – Ark.2.
2. Там само. – Оп. Vypusk 1945 r. Uchytel's'kij dvorichnij instytut. Fyzyko-matematychnij fakul'tet. Stacionar №202–218. – Spr. Zozulja Ganna Prokopivna. – Ark.2.
3. Там само. – Спр. Konashevych Iryna Josypivna. – Ark.3.
4. Там само. – Оп. Vypusk 1946 r. Pedagogichnij choty'r'ohrichnij instytut. Movno-literaturnyj viddil. Ukr. viddil. Stacionar №254–286. – Spr. Kucovol Oleksandra Kornylivna. – Ark.2–2zv.
5. Там само. – Оп. Vypusk 1946 r. Pedagogichnij choty'r'ohrichnij instytut. Fyzyko-matematychnij fakul'tet. Stacionar №336–362. – Spr. Myrna Anna Semenivna. – Ark.3.
6. Там само. – Спр. Prylipko Kateryna Avramivna. – Ark.2.
7. Там само. – Оп. Vypusk 1946 r. Uchytel's'kij dvorichnij instytut. Movno-literaturnyj fakul'tet. Ros. viddil. Stacionar №398–418. – Spr. Kanonova Nina Volodymyrivna. – Ark.2.
8. Там само. – Оп. Vypusk 1947 r. Pedagogichnij choty'r'ohrichnij instytut. Movno-literaturnyj fakul'tet. Ukr. viddil. Stacionar №456–505. – Spr. Gmyrja Kateryna Feofanivna. – Ark.2.
9. Там само. – Спр. Lugova Lidija Georgii'vna. – Ark.4.
10. Там само. – Спр. Pogribna Rai'sa Vasylivna. – Ark.15.
11. Там само. – Оп. Vypusk 1947 r. Pedagogichnij choty'r'ohrichnij instytut. Movno-literaturnyj fakul'tet. Ros. viddil. Stacionar №506–536. – Spr. Brydun Lidija Ivanivna. – Ark.4.
12. Там само. – Спр. Troshhak Ganna Grygorivna. – Ark.9.
13. Там само. – Оп. Vypusk 1947 r. Pedagogichnij choty'r'ohrichnij instytut. Pryrodnychyj fakul'tet. Stacionar №649–699. – Spr. Kyryachok Varvara Juhymivna. – Ark.2.
14. Там само. – Оп. Vypusk 1947 r. Pedagogichnij choty'r'ohrichnij instytut. Fyzyko-matematychnij fakul'tet. Stacionar №602–624. – Spr. Kornijenko Ganna Ivanivna. – Ark.2.
15. Там само. – Оп. Vypusk 1947 r. Uchytel's'kij dvorichnij instytut. Movno-literaturnyj fakul'tet. Ros. viddil. Stacionar №557–575. – Spr. Babenko Kateryna Pavlivna. – Ark.2.
16. Там само. – Оп. Vypusk 1948 r. Pedagogichnij choty'r'ohrichnij instytut. Pryrodnychyj fakul'tet. Stacionar №2. – Spr. Zvenygorods'ka Vira Panasivna. – Ark.11.
17. Там само. – Спр. Taran Marija Zaharivna. – Ark.8.
18. Там само. – Оп. Vypusk 1948 r. Pedagogichnij choty'r'ohrichnij instytut. Movno-literaturnyj fakul'tet. Ros. viddil. Stacionar. – Spr. D'jakonenko Nadija Trohymivna. – Ark.2.
19. Там само. – Спр. Mandro-Aprodova Jevgenija Anatolii'vna. – Ark.3.

20. Tam samo. – Op. Vypusk 1948 r. Uchytel's'kyj dvorichnyj instytut. Fyzyko–matematychnyj fakul'tet. Stacionar. – Spr. Ivanchenko Ljubov Vasylivna. – Ark.7.

21. Tam samo. – Op. Vypusk 1949 r. Pedagogichnyj chotyr'ohrichnyj instytut. Movno–literaturnyj fakul'tet. Ros. viddil. Stacionar. – Spr. Zakladna Oleksandra Igorivna. – Ark.6zv.

22. Tam samo. – Spr. Krapyva Galyna Grygorivna. – Ark.5.

23. Tam samo. – Op. Vypusk 1949 r. Pedagogichnyj chotyr'ohrichnyj instytut. Movno–literaturnyj fakul'tet. Ukr. viddil. Stacionar. – Spr. Kramarenko Kateryna Ivanivna. – Ark.2.

24. Voeno–medicinskie podrazdelenija v Severnoj Osetii v gody Velikoj Otechestvennoj vojny. – URL: <http://iratta.com/materials/novaya/16588-voeno-medicinskie-podrazdeleniya-v-severnoy-osetii-v-gody-velikoy-otechestvennoj-voyny.html>

25. Gospitalja Gor'kovskoj oblasti. – URL: http://kurgan.clan.su/load/gospitalja_gorkovskoj_oblasti/1-1-0-24

26. Zhakupova M. Tylovyje jevakogospitali Kazahstana i Respublik srednej Azii. – Lechebnaja dejatel'nost' jevakogospitalej. – URL: <http://bibliotekar.kz/tylovyje-jevakogospitali-kazahstana-i-res/lechebnaja-dejatelnost-jevakogospitalei.html>

27. Zakon o vseobshhej voinskoj objazannosti. – URL: <http://rkka.ru/docs/all/z010939.htm>

28. Kobchenko K. Zhinky jak vijs'kovyj resurs totalitarnoi' vlady: radjans'ki genderni strategii'peredvojennoho chasu // Zhinky Central'noi' ta Shidnoi' Jevropy u Drugij svitovij vijni: genderna specyfika dosvidu v chasy ekstremal'nogo nasyt'stva: zb. nauk. prac' / za nauk. red. doktoroky istor. nauk G. Grinchenko, kand. istor. nauk K. Kobchenko, kand. istor. nauk O. Kis'. – Kyi'v: TOV «ART KNYGA», 2015. – S.61–78.

29. Petrov V. V. Dejatel'nost' jevakogospitalej na territorii Saratovskoj oblasti v gody Velikoj Otechestvennoj vojny // Bjulleten' medicinskih internet–konferencij. Izdatel'stvo: Nauka i innovacii. – Saratov, 2016. – T.6, №1. – S.150–152.

Lukyanenko O. V., Ph.D. in History, Senior lecturer in Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Ukraine, Poltava), lukyanenko.ov@gmail.com

Saving and taking lives: student–teacher on the field of the German–Soviet war

The article illustrates the peculiarities of the process of mobilizing students of the higher pedagogical institution of Poltava during the German–Soviet war of 1941–1945. The application of the method of content analysis allowed to illustrate the attraction of girls to various types of work at the front, determine the time spent in the armed forces, the period and reasons for demobilization. The paper is written within the research work «Regional dimension of the everyday culture of Ukraine of XVIII–XX centuries» of the Department of Cultural Studies of PNP.

Keywords: everyday life, students, German–Soviet war, higher pedagogical school, mobilization, Red Army.